

נשיא איראן ח'אמנאי מעביר את דרשת יום השישי. מקור: khamenei.ir.

איראן, השיעה והטלטלה הערבית: התגובה האידיאולוגית

מאיר ליטבק

העמקת השסע העדתי במזרח התיכון בין הרוב הסוני למיעוט השיעי פגעה במאמציה של איראן לבסס את מעמדה כמנהיגת עולם האסלאם. במגמה למתן את השסע פעלה איראן במספר מישורים אידיאולוגיים: הראשון – מאמץ להוכיח כי לשסע אין שורשים רעיוניים או היסטוריים עמוקים, וכי על כלל המוסלמים, הסונים והשיעים, להתלכד נגד אויבי האסלאם האמיתיים – ארצות הברית וישראל. כחלק מקו זה פעלה איראן לביטול מספר פרקטיקות שיעיות שעוררו את זעמם של הסונים, בעיקר הקללות נגד שלושת הח'ליפים הראשונים, הנערצים על כלל הסונים. המאמץ השני פעל ליצירת חזית אחידה של השיעים והזרם המרכזי המתון באסלאם הסוני נגד הסעודים הוואהאבים וכן נגד הזרם הסלפיג' האדיסטי, על ידי הצגת שני הזרמים האלה כזרמים סוטים שעיוותו לחלוטין את דמותו ומהותו של האסלאם ה"נכון", וכזרמים הפועלים למעשה בשירותן של ארצות הברית ושל ישראל. המאמר מנתח את הפעילות האיראנית בשני המישורים ואת הקשיים שניצבו בפניה.

מילות מפתח: איראן, שיעים, אסלאם, סונים, והאבים, סלפים-ג'אדיסטים, ישראל, ארצות הברית

מבוא

הטלטלה שפקדה את העולם הערבי מינואר 2011, המכונה בטעות "האביב הערבי", שמה קץ לעשור של הישגים פוליטיים אסטרטגיים לאיראן ולארגונים השיעים במזרח התיכון, והעמידה חלק מהקהילות השיעיות באזור בפני אתגרים שלזמן־מה נתפסו כאיום קיומי. גל המחאה, שנבע מהמשבר החברתי, הכלכלי והתרבותי שממנו סבלו וסובלות מדינות ערב השונות, כוון במקורו נגד המשטרים הערביים הכושלים. אולם, מספר תהליכים ב־זמניים העניקו לטלטלה הערבית אופי של עימות עדתי אלים בין הרוב הסוני למיעוט השיעי. הדיכוי האכזרי של המחאה האזרחית בסוריה שינה את אופי ההתקוממות למאבק אלים בהובלתם של ארגונים סונים סלפיים־ג'האדיסטיים, שהציבו את השיעים ושלוחותיהם בראש רשימת אויביהם וכמי שדינם להשמדה. מדיניות ההדרה של ראש ממשלת עיראק נורי אל־מאלכי כלפי המיעוט הסוני דחפה את האחרונים לזרועותיה של שלוחת אל־קאעדה המקומית, שהפכה מאוחר יותר למה שכינו "המדינה האסלאמית בעיראק ובא־שאם" (דאע"ש), ואשר אימצה קו אנטי־שיעי קיצוני. העימות בסוריה איים לגלוש ללבנון ולערער את שיווי המשקל הפוליטי השברירי שהתגבש במדינה זו, אשר ממנה נהנה חזבאללה עד כדי חשש להתפרצות של אלימות בינו לבין ארגונים סוניים, בעיקר בטרפולי. המחאה בבחריין הוצגה על ידי שליטי בחריין וערב הסעודית כחלק מהמאבק השיעי בסונה ולא כמחאה של רוב מקופח במשטר מיעוט דכאני – ייצוג שסייע לשמר את תמיכת ארצות הברית בשלטון הסוני. לאלה נוספו העימות המחרף בתימן בין החות'ים (הנמנים עם הזרם הזייד־שיעי) לבין הממשלה, וכן פעולות הטרור של קנאים סונים נגד המיעוט השיעי בפקיסטן, שגבו את חייהם של אלפי שיעים מראשית המאה ה־21.

בראש רשימת אויבי האסלאם הציב המשטר האיראני את ארצות הברית וישראל, והטיל עליהן את האשמה לפרוץ העימות העדתי.

על רקע השסעים העדתיים בלטה היריבות האסטרטגית בין איראן לבין ערב הסעודית, שהיא מחוץ לתחום עיסוקו של מאמר זה, אולם אחד ממרכיביה הבסיסיים הוא העוינות הדוקטרינרית בין האסלאם הסעודי־והאבי לבין האסלאם השיעי. לפיכך, מסגור העימותים השונים כמאבק סוני־שיעי פגע קשות במאמציה של איראן להתבסס כמנהיגת עולם האסלאם בהסכמתו של הרוב הסוני. לאיראן ולארגונים השיעיים

המקורבים אליה היה ברור כי המציאות הדמוגרפית באזור של רוב סוני ומיעוט שיעי אינה בת־שינוי, ולכן פתרון צבאי של העימותים העדתיים אינו ישים. לפיכך נקטו השיעים ואיראן בראשם שתי דרכי פעולה המשלימות זו את זו, שנועדו להחליש או לעמעם את האופי העדתי של העימותים ולבנות גשרים אל הזרם המרכזי באסלאם הסוני. המהלך הראשון העלה על נס את האחדות האסלאמית – הסונית־שיעית – נגד אויבי האסלאם החיצוניים והפנימיים. בראש רשימת אויבי האסלאם הציב המשטר האיראני את ארצות הברית וישראל, והטיל עליהן את האשמה לפרוץ העימות העדתי. קו הפעולה השני הציג את הוואבים ואת הארגונים הסלפיים־ג'האדיסטיים כאחראים לשפיכות הדמים הפנים־אסלאמית, כאויב המשותף של האסלאם הנכון, המשותף לסונים המתונים ולשיעים, וכמי שפועלים בשירותם של האויבים החיצוניים. הסלפים־ג'האדיסטים הוצגו כמי שסטו ועיוותו את האסלאם, עד כדי ההכרזה עליהם ככופרים שיש לנהל נגדם ג'האד. שני הצעדים החלו עוד לפני פרוץ הטלטלה הערבית, אולם הואצו מאוד במהלכה.

קירוב לבבות שיעי־סוני

מנהיג איראן, האיתוללה סייד עלי ח'אמנאי, הוביל את שני המהלכים. בנאומיו הרבים הוא טען כי הפיצולים בעולם המוסלמי אינם טבעיים, וכי הם נכפו וטופחו על ידי האימפריאליזם בראשות ארצות הברית וישראל. האויבים הללו ידעו כי לו התאחדה האומה האסלאמית "היא הייתה כובשת את העולם". לכן הם ייסדו את ארגוני אל־קאעדה ודאע"ש והציתו מלחמות אזרחים בארצות האסלאם, כדי להסיט את תשומת ליבה של האומה האסלאמית מהאיום האמיתי הניצב בפניה, כלומר הציונות. ח'אמנאי ביקר את התקשורת המערבית על שתיארה את האלימות בעיראק כסכסוך בין הסונה לשיעה, בעוד שלמעשה מדובר במאבק בין "הומניות לברבריות" (ח'אמנאי, 2014).

בניגוד לאמריקאים הזורעים פלגנות בין המוסלמים, איראן הציגה עצמה כמי שמונעת מתוך אמונה בסולידריות האסלאמית ומחויבות מהפכנית "לתמוך במדוכאים" בכל מקום שבו יהיו. כך, ח'אמנאי התגאה בעובדה שבתמיכתה במדוכאים איראן אינה מתייחסת להשתייכותם העדתית ו"אנו מגישים אותו סיוע לאחינו השיעים בלבנון ולאחינו הסונים בעזה".

כחלק ממדיניות זו כינסה איראן בכל שנה מאז פרוץ הטלטלה הערבית ועידות אסלאמיות לקירוב בין הזרמים האסלאמיים, שבהן נכחו מאות אנשי דת, רובם סונים, מארבעים מדינות שונות. שלושת המסרים העיקריים

בין קבוצות דתיות החולקות עיקרי אמונה משותפים ומגלות סובלנות כלפי סוגיות הנתונות במחלוקת. עם זאת, דבריו זכו לביקורת חריפה של אנשי דת שמרנים, שטענו כי ויתור בשאלת ירושתו של הנביא שומט את הקרקע מתחת לעקרון היסוד של תפיסת העולם השיעית ולדוקטרינת שלטון חכם ההלכה, המהווה את בסיס הלגיטימציה של המשטר האיראני הנוכחי ("נקדי בר פאסח"י אקא"י רפסנג'אני בהיכאדעא", 2014; "ניסת בג'א"י ברא'א' אז דשמנאן"י א'א'מה חסאב אנהא רא בה ח'דא וגד'אר כנים", ל"ת).

המאמץ לפיוס הסונים

כחלק מהשאיפה לשכך את העוינות העדתית הגביר ח'אמנאי את המאמץ שבו החל שנים קודם לכן – להביא לביטול הסופי של טקסי ה"התנערות" (תבררא) והקללות (סב) שהשיעים קיימו בימי שישי כנגד שלושת הח'ליפים הראשונים באסלאם, הנחשבים בעיניהם כמי שגזלו מעלי, חתנו ובן-דודו של הנביא מוחמד, את ירושת הנביא. דוברים שונים של המשטר טענו כי "ההתנערות" האמיתית צריכה להיות מכוונת נגד המערב או הארגונים הסלפיים-ג'האדיסטיים, שהם האויב האמיתי, ולא המאמינים הסונים הפשוטים ("נהם"י רביע אל-אוול רוז'י ביעתי דובארה בא אמאם"י זמאן אסת", 2015).

ב-21 בינואר 2013, במהלך "שבוע האחדות" באסלאם, פרסמה סוכנות הידיעות הרשמית אירנ"א קובץ פסקי הלכה של גדולי אנשי הדת באיראן, אשר גינו בנחרצות "קללות וביטויי זלזול בערכים המקודשים של דתות ועדות אחרות", הגורמים להגברת המתח והפיצול בין המוסלמים ("דידגאה"י מראג'ע תקלידי שיעה דר בארה"י אעמאלי"י ח'ראפ"י רוז נהם רביע אל-אוול", 2013). הפרסום החוזר של פסקי ההלכה הללו ב-2015 וב-2016 מעיד כנראה כי הם לא זכו להיענות עממית רחבה. ראוי לציין שחלק מפסקי ההלכה הדגישו כי אסור לקלל את הח'ליפים הסונים בפומבי, ומשתמע מהם כי מותר לקלל אותם בלב. במילים אחרות, ההסתייגות שיקפה את האופי הפוליטי של פסקי ההלכה האלה, ולא שינוי אידיאולוגי משמעותי.

מנהג עממי אחר שביקשו השלטונות האיראניים לבטל היה החגיגות ב-9 בחודש רביע אל-אוול, המציינות את יום הירצחו של הח'ליפה עמר בן אל-ח'טאב השנוא במיוחד על השיעים, בשנת 634. הרוצח היה העבד הפרסי פירוז אבן-לואלו נהוונדי, אשר על פי המסורת האיראנית העממית ברח לעיר כאשאן באיראן והפך שם לגיבור עממי. הקבר המיוחס לו אף הפך מקום עלייה לרגל פופולרי. לאחר מהפכת 1979 אסר המשטר

שיצאו מהוועידות הללו וכן ממאות רבות של פרסומים רשמיים באיראן הדגישו כי הפערים באמונות ובהתנהלות הדתית בין הזרם הסלפיי-ג'האדיסטי לבין הזרם הסוני המרכזי גדולים לאין שיעור מהפערים בין הזרם הסוני המרכזי לבין שיעים; הסלפים-הג'האדיסטים מהווים איום על כל המוסלמים ולא רק על השיעים; ארצות הברית וישראל הן העומדות מאחורי הארגונים האלה, והן אלה הנהנות מפעילותם הרצחנית.

כאמור, דוברי המשטר האיראני ניסו להציג את חילוקי הדעות התיאולוגיים בין הסונים לשיעים כסוגיות היסטוריות בעיקרן שחשיבותן פחותה בהווה, בייחוד ביחס למכנה המשותף הרחב בין שני הזרמים בשורה ארוכה של תחומים. מאמץ זה חייב הערכה מחודשת של מספר עקרונות יסוד בשיעה וכן פעולה לביטול מספר פרקטיקות דתיות פופולריות, שעוררו את זעמם של הסונים במשך מאות שנים. נשיא איראן חסן רוחאני הצהיר בכנס לאחדות אסלאמית ב-2016 כי סונים ושיעים חיו אלה לצד אלה וכיבדו איש את רעהו במשך מאות שנים. השיעים לא פגעו בעיקרים המקודשים לסונים, וכל המוסלמים כיבדו את חברי הנביא (צחאבה) ואת משפחת הנביא. בדומה לח'אמנאי, הוא דחה את האופי העדתי של הסכסוך והגדיר אותו כמאבק בין "אסלאם אמריקאי" (כלומר אסלאם סעודי וסלפי) לבין "האסלאם המוחמדי הטהור" (רוחאני, 2016).

הנשיא לשעבר, אכבר האשמי רפסנג'אני, הרחיק לכת בניסיון להפחית את הנטל הכבד של מורשת העבר האסלאמי על המציאות הפוליטית המודרנית. בכנס לאחדות סוני-שיעית שהתקיים בינואר 2014 הוא שאל, במידה מסוימת של ייאוש, "עד מתי נמשיך להרוג אלה את אלה על השאלה מי היה צריך להיות הח'ליפה הראשון?" (יורשו של הנביא מוחמד), והוסיף כי "השאלות כיצד הם נוטלים ידיים ורגליים לפני התפילה וכיצד הם מתפללים אינן יכולות להיות גורם הגיוני לסכסוך". רפסנג'אני הכיר בריב ההיסטורי בין הסונים לשיעים שגרם להתפתחותם כשני זרמים נפרדים בעלי כתבים קדושים, מסורות ועיקרי אמונה שונים, אולם הוא היה מוכן לקרוא תיגר על המשקל הסמלי והרגשי של ההבדלים האלה ולהתמקד בהווה ובעתיד, בהדגישו שיש למנוע מהוויכוחים סביב העבר להפוך למקור של שסע אלים בהווה (סבין ועמיתיה, 2014).

בהתחשב במקום המרכזי של חילוקי הדעות על השסע הסוני-שיעי במהלך ההיסטוריה, נראה כי רפסנג'אני שאף לשנות את אופי היחסים בין הסונים לשיעים – מעימות דתי-אידיאולוגי המבוסס על שנאה והדרה הדדית למציאות כמו זו הקיימת בין הזרמים השונים בנצרות המערבית בת-זמננו, של דו-קיום בשלום

אז של ארגון דאע"ש. (Iran's Intelligence Ministry, Bans Anti-Sunni celebrations, 2014) גם במקרה זה, פסקי ההלכה והאיסורים לא הביאו לביטולו של המנהג – תופעה שממחישה לא רק את הפער בין האסלאם העממי לאסלאם הרשמי אלא גם את עומק הרגשות האנטי-סוניים המושרשים בקרב שכבות נרחבות בציבור השיעי.

ההצהרות החוזרות ונשנות בדבר הצורך באחדות האסלאמית והניסיון לבטל נוהגים אנטי-סוניים לא ביטאו כוונה מצד הממסד הדתי השיעי לשנות באופן משמעותי את תפיסות היסוד של השיעה, שהבדילו בינה לבין הסונה, או את היחס הבסיסי לראשוני המוסלמים שלדעת השיעה בגדו בעלי. לשכתו של ח'אמנאי ואישי דת בכירים פעלו כדי להרגיע את חששותיהם של שיעים מהשורה מכך שהמשטר פועל לאימוץ עיקרי האמונה הסוניים, וכן חשדות מצד סונים כאילו הדיבורים על אחדות מסתירים שאיפה שיעית להמיר את דתם של הסונים לשיעה. הדוברים השיעים השונים הדגישו כי כל קבוצה צריכה לשמור על זהותה, וכי כל סוני הרוצה להפוך לשיעי צריך לעשות זאת רק בעקבות לימוד ודיון למדני. כמו כן, על שני הצדדים להימנע מלחישותיהם (רמז ללחישותיו של השטן המוזכרות בקוראן) של אויבי האסלאם הפועלים לעורר איבה בין המוסלמים, בעוד שעליהם לשתף פעולה נגד האויבים המשותפים ("וחדת אז מנטר'רי ההבר'י מעט'ס'י אנקלאב", 2014; "נט'רי עלמאא' ומראג'ע'י עט'אם בר וחדת מיאן שיעה וסני", 2015). כלומר, מרכיב מהותי של הניסיון לפייס את הזרם המרכזי בסונה כלל מאמץ להתלכד נגד האויב החיצוני המשותף – המערב והציונות.

מלחמת התעמולה נגד הוואהביה והסלפייה'ג' האדייה

במישור הדתי הטהור ניצבו השיעה והוואהביה, הזרם הדתי הרשמי בערב הסעודית, בשני קצותיו של הרצף האידיאולוגי והדתי באסלאם. הוואהבים תפסו את השיעים ככופרים שדינם מוות, כיוון שמרכיבים שונים בפולחן השיעי פגעו לדעתם באחדותו של האל, ואף נקטו אלימות קשה נגדם מראשית המאה ה-19. מהפכת 1979 באיראן היוותה זריקת עידוד לקהילות השיעיות השונות במזרח התיכון, והעמידה את איראן ואת ערב הסעודית זו מול זו כמתחרות על עמדת ההנהגה של העולם האסלאמי. בה בעת, הפלישה הסובייטית לאפגניסטן העניקה תנופה לארגונים הסלפיים-ג'האדיסטיים בעולם הערבי. ארגונים אלה אימצו את גישתו האנטי-שיעית של חכם ההלכה החנבלי החשוב תקי אל-דין אבן תיימיה (נפטר 1328), המציגה את השיעים ככופרים שדינם מוות.

האסלאמי על החגיגות, אך האיסור לא נאכף. ב-2007, בעקבות לחץ של אנשי דת סונים, התחייבו השלטונות האיראנים לסגור את אתר הקבר אך לא קיימו את הבטחתם. לעומת זאת, בשל החמרת האיבה הסוני-שיעית מאז 2012, החליטו השלטונות האיראניים להגביר את מסע התעמולה נגד החגיגות והעלייה לקבר.

מרכיב מהותי של הניסיון לפייס את הזרם המרכזי בסונה כלל מאמץ להתלכד נגד האויב החיצוני המשותף – המערב והציונות.

שורה של פרסומים והצהרות של אנשי דת מכל הדרגות, אשר שיקפו את תחושת הפגיעות והקורבנות המושרשות בשיעה, גינו את החגיגות בשל הנזק הרב שהן גרמו לשיעים באזור כולו. לדבריהם, החגיגות תרמו להצתת מלחמת אחים (פתנה) בין הסונים לשיעים ולשפיכת דמם של אלפי שיעים באינדונזיה, בפקיסטן, בעיראק ובלבנון בידי הארגונים הסלפיים ("דידגאיה" מראג'ע תקליד'י שיעה דר בארה'י ח'ראפא'י בנאם'י עיד אל-ז'הרא", 2013). חג'ת אל-אסלאם עלי יונסי, לשעבר שר המודיעין, המכהן כיועצו של הנשיא רוחאני לענייני מיעוטים, אף הצהיר כי כל אדם המשתתף בחגיגות האלה נגד הסונים חייב לדעת כי הוא שותף לשפיכת דמם של שיעים בפקיסטן ובעיראק, ובכך הוא מסייע לפושעים הסלפיים ("עלי יונסי: אקלית'הא באיד אסתאנדאר ופרמאנדאר ווזיר שוונד", 2013). רפסנג'אני, שהיה נועז יותר בנכונותו לערער על מוסכמות דתיות, קונן על כך שפעולות כמו החגיגות לכבוד רצח עמר והקללות נגד הח'ליפים הסונים תרמו להולדתם של ארגונים כמו אל-קאעדה, דאע"ש והטאליבאן ("רפסנג'אני: לען אל-צחאבה ואחתפאל במקתל אל-ח'ליפה עמר אוצלנא אלא דאעש", 2014).

בעוד החגיגות שיקפו טינה כלפי האסלאם הסוני, ניסו אנשי דת שונים להפוך את משמעותם, בטענה כי התאריך 9 בחודש רביע אמור להבליט דווקא את האחדות של כל פלגי האסלאם נגד האויבים המשותפים, הציונות והמערב ("נהם רביע אל-אוול ג'ש'י אע'אז'י אמאמתי'י אמאם אל-זמאן יא ג'ש'י עיד אל-ז'הרא", 2013; "נט'רי איתוללה בהג'ת דר בארה'י ח'ראפא'י נהם רביע אל-אוול", 2014). בספטמבר 2013, כשמועד החגיגות התקרב, הורה משרד המודיעין לכוחות המשטרה בערים השונות למנוע בכוח את קיום החגיגות. ההוראה ניתנה כחלק ממבצע רחב יותר של כוחות ביטחון הפנים האיראניים נגד קבוצות דתיות וגופי תקשורת שהואשמו בליבוי מדנים ושנאה כלפי הסונים, על רקע הישגיו

שונות ולכן הכרזה על האחר ככופר (תכפיר), נגדה את המסורת המוסלמית. מכאן שלא זו בלבד שלתפיסות הוואאביות והסלפיות אין כל בסיס באסלאם, הן אף משקיעות את המוסלמים במעגל קסמים של אלימות ("שבהתהא ותפוותהא" תפכר"י דאעש בא והבאית צ'יסת?", 2014). ראוי לציין בהקשר זה כי התעמולה השיעית לא התייחסה לארגונים הג'האדיסטיים הסוניים בתואר סלפים, שכן למונח זה משמעות חיובית גם בעיני סונים מהזרם המרכזי, המעריצים את הדורות הראשונים ישרי הדרך (אל-סלף אל-צאלח) באסלאם. במקום זאת הם כינו אותם בתואר והאבים כדי לחבר ביניהם לבין ערב הסעודית, ובעיקר השתמשו בכינוי הגנאי "תכפירים", כלומר אלה המכריזים על שאר המוסלמים ככופרים. הצגת הוואאבים והסלפים ג'האדיסטים ככתות הסוטות מדרך האסלאם העמידה את השיעים באופן אוטומטי כחלק אינטגרלי מ"האסלאם הטהור" ואולי אף כגורם המוביל אותו.

כך האיתוללה צאדק לאריג'אני, שכיהן אז כראש הרשות השופטת באיראן, טען כי הוואאביה הייתה הכוח המניע מאחורי הקבוצות התכפיריות, שכן האסלאם הנכון לא היה מסוגל ליצור "זבל (זבאלהא) כמו דאע"ש". לדברי האתר הרשמי של מרכז ההוראה בקום, די להתבונן ביחס לכלל המוסלמים ולפשעים המתבצעים כדי לראות שדאע"ש היא קבוצה והאבית טרוריסטית ("אמכאן נדארד אסלאם ואקעי זבאלהא מת'ל דאעש תוליד כנד", 2015; "דאעש צ'הרה"י דגאר והאבית", ל"ת).

קו הדמיון הבולט ביותר בין שני הזרמים, לדברי הדוברים השיעים, הוא חוסר הסובלנות והתפיסה השוללת את אמונתם של רוב המוסלמים, אך מכוונת בעיקרה נגד השיעים. הדגש על מוטיב זה כוון במיוחד לרתיעה החזקה בקרב הזרם המוסלמי המרכזי מההכרזה על מוסלמים רגילים ככופרים, גם אם עברו על מצווה כלשהי של האסלאם. הסלפים ג'האדיסטים רואים עצמם נעלים מעל כל המוסלמים האחרים, והם נחושים לכפות את דעותיהם עליהם באמצעות "חרב התכפיר" (מצטפא ומצטפא, 2016).

הוועידה העולמית נגד הזרמים הקיצוניים והתכפיריים שהתכנסה ב-2014 השוותה את התנהלותם של הסלפים ג'האדיסטים להתנהלות של כת הח'וארג', המשוקצת מימי ראשית האסלאם ושנואה גם על הזרם המרכזי באסלאם הסוני, מפני שהם מתמקדים באויביהם המוסלמים במקום באויבים החיצוניים. שני אנשי דת בכירים, נאצר מכארם-שיראזי וג'עפר סבחאני, טענו בוועידה כי התכפירים המודרניים גרועים מהח'וארג', שכן הח'וארג' פעלו מתוך בורות ואמונות מוטעות ואילו

מבחינת השיעים, תפיסת העולם הוואאבית הקנאית היא הבסיס והמקור לאידיאולוגיה הרצחנית של הארגונים הסלפיים ג'האדיסטיים, ולכן הם קשרו בין שתי התופעות. מאז הפלת משטר הבעת' בעיראק ניהלה שלוחת אל-קאעדה בעיראק מלחמת טרור אכזרית בשיעים, שעלתה בחייהם של אלפי אזרחים. הישגיו (קצרי המועד) של ארגון דאע"ש, ששיאם כיבוש העיר מוצול בעיראק ביוני 2014 והכרזתה של הח'ליפות האסלאמית, הגבירו את פחדיהם של השיעים. איומו של דאע"ש ליישב את החשבונות ההיסטוריים עם השיעה "בכרבלא", העיר מוכת הזוהמה, ובנג'ף, מרכז עבודת האלילים" השתמע ככוונה לחלל את האתרים המקודשים ביותר לשיעה ולטבוח באוכלוסייה השיעית של שתי ערי הקודש האלה (Baghdad Launches Air Strikes on Insurgents in Mosul", 2014). נראה גם כי המשטר האיראני חשש מכוח המשיכה של האידיאולוגיה הסלפית בקרב המיעוט הסוני באיראן, שרובו התגורר באזורים העניים ביותר במדינה, וכן בכורדיסטן ובלוצ'יסטן, וחש תחושות קיפוח עמוקות.

לצד האמצעים הצבאיים נגד דאע"ש, ובראשם הקמת מיליציות "הגיוס העממי" השיעיות בעיראק והתמיכה הפעילה במשטר אסד בסוריה ובחות'ים בתימן, פעלה איראן גם במישור התעמולתי נגד הוואאבים הסעודים ונגד הארגונים הסלפיים ג'האדיסטיים, שמטרתם העיקרית הייתה לתקוע טריז בינם לבין הזרם המרכזי בסונה.

מלחמת התעמולה בוואאבים לא הייתה תופעה חדשה בשיעה, אבל בשנים האחרונות חל בה שינוי משמעותי. בעבר נשאה ספרות הפולמוס השיעית אופי מגננתי, שנועד להראות כי אמונותיהם ונוהגיהם הדתיים של השיעים אינם סותרים את חוקי האסלאם ואת רוחו, ולכן אין בסיס להוקעתם ככופרים על ידי הוואאבים. עם עלייתו של הביטחון העצמי השיעי מאז ראשית המאה הנוכחית, וביתר שאת מאז הטלטלה הערבית, החל הפולמוס השיעי לתקוף את הוואאביה עצמה כעיוות וכסטייה מהאסלאם הנכון.

הטעון השיעי המרכזי, שכוון במידה רבה לאוזניהם של הסונים מן השורה, תקף את הקנאות הוואאבית והסלפית ג'האדית, שהכריזה כי מוסלמי שלא קיבל את תפיסותיהן המעוותות הוא כופר שדינו מוות. לדברי השיעים, הגישה הזו סתרה את הקוראן ואת הקונצנזוס שהיה מקובל על כל חכמי ההלכה הסונים. מול הקנאות הזו הציגו השיעים את עצמם כנושאי את דגל הפלורליזם באסלאם והדגישו את אחדות הדעים בין כל המוסלמים, במיוחד סביב העיקרון ששלטון אסלאמי אמיתי נובע מהאל בלבד. לדבריהם, האסלאם הכיל תמיד פרשנויות

הדוברים השיעים מציגים את קבוצתם כמי שנושאים את דגל הסובלנות והפלורליזם באסלאם.

ביטוי בולט לבורותם של הסלפים-ג'האדיסטים ולעיוותים שחוללו בחוק האסלאמי הוא הנוהג הנפסד של "ג'האד המין" (ג'האד אל-נכאח), כלומר מסע התעמולה של דאע"ש לעידוד נשים מוסלמיות לנסוע לסוריה כדי להתחתן עם אנשי הארגון הלוחמים במשטר אסד ולהעניק להם מחסדיהן המיניים בטרם ייצאו לקרב ("צ'הגונגי שכל גירי והאבית ותפוזי" אן בא אהל-י סנת", 2014). על פי הדוברים השיעים, לא רק נוהג זה אלא כל התנהגותו הנפשעת של דאע"ש כלפי נשים מנוגדת לקוראן ולרוח האסלאם, והיא מוכיחה כי המוטיבציה העיקרית שלהם אינה אסלאמית אלא אגואיזם צרוף (מצטפא ומצטפא, 2016; "אל-מית'אק אל-עלמי", 2012).

אחד החטאים החמורים ביותר של הסלפים-ג'האדיסטים על פי הנרטיב השיעי הוא הסתת ההתקוממות העממית בארצות הערביות, שהייתה במהותה התקוממות אסלאמית ואנטי-אמריקאית, לעימות אלים בין סונים לשיעים. זאת בשעה שהאומה האסלאמית ניצבת בפני איומים חמורים במיוחד הנשקפים מהאויב החיצוני. האיתוללה סבחאני אף האשים אותם כי הם גורמים קרעים בארצות מוסלמיות כדי לסלול את הדרך למתקפה הצלבנית (המערבית) והציונית נגד המוסלמים (סבחאני, 2009, עמ' 8-9; 111-113). עבור ח'אמנאי, הפשע הבלתי נסלח של הזרם התכפירי היה העברת חזית המאבק האסלאמי מגבולות פלסטין הכבושה לרחובותיהן של עיראק, סוריה, פקיסטן ולוב. דוברים אחרים גינו את הסלפים-ג'האדיסטים על שהם נמנעים מהתקפות על ישראל, בעודם לוחמים בשיעה. חג'ת אל-אסלאם סייד מוחמד חוסין שהרודי, נציגו האישי של ח'אמנאי בכורדיסטן, הסביר לדוגמה כי הפשע הגדול ביותר של הקבוצות התכפיריות הלוחמות בסוריה ובעיראק היה בשבירת המצור על ישראל, שלפי המשתמע מדבריו היה חמור יותר מהרג המוסלמים ("תכפיריה נמאדי עיניי אנחראף-י ספיאני הסתנד", 2014; Supreme leader's full speech, 2014). אנשי דת בכירים קוננו שהתכפירים יוצרים דימוי מעוות שלפיו האסלאם הוא אלים באופיו, בעוד שהאסלאם "ידוע ברחמים, בתבונה ובהגיון שבו". האיתוללה מכארם שיראזי האשים אותם בגרימת נזק לשמו הטוב של האסלאם ברחבי העולם ובסיוע לציונים בשל כך, ואילו האיתוללה חוסיני בושהרי האשים אותם בעידוד מכון של האסלאמופוביה ברחבי העולם ("איתוללה מכארם שיראזי: עלמא-י אסלאם בצדאי בולנד אז תכפיר בראת ג'ינד", 2016).

התכפירים המודרניים הם תוצר של מזימתם המתוכננת של אויבי האסלאם. יתרה מזו, הפשעים שהם מבצעים כמו הרג המוני של אזרחים לא-לוחמים, מכירת נשים והפיכתן לשפחות מין והרס אתרים מקודשים, חמורים בהרבה מפשעיהם של הח'וארג'. דוברים אחרים השוו את התנהלותם של התכפירים לזו של המונגולים – סמל האכזריות בהיסטוריה המוסלמית ("נגאה-י בה אבעאדי מח'תלף קונגרה-י ג'האני-י ג'ריאנה אפראטי ותכפירי אז דיגאה-י עלמא-י אסלאם", 2014).

עבור ח'אמנאי, הפשע הבלתי נסלח של הזרם התכפירי היה העברת חזית המאבק האסלאמי מגבולות פלסטין הכבושה לרחובותיהן של עיראק, סוריה, פקיסטן ולוב.

מוטיב רטורי בולט אחר הציג את הוואהבים ואת הסלפים-ג'האדיסטים כקבוצות הלוקות בבורות ובחשיבה חשוכה, העומדת בניגוד מוחלט להגיון ולתבונה המנחים את האסלאם בכלל ואת השיעה בפרט. הזרם הוואהבי צמח באזור נג'ד במזרח חצי האי ערב, שהיה מנותק מכל זרמי המחשבה האסלאמית העשירה והיה חסר תרבות ועידון (חוסיני קזויני, 2013, עמ' 76). אין פלא שמייסד הוואהביה מוחמד בן עבד אל-והאב (נפטר 1792) היה חסר כל ידע בתיאולוגיה, בפילוסופיה ובעקרונות המשפט המוסלמי (רג'אי בורוג'ני, 2016). תפיסת העולם הפשטנית של הוואהבים הניעה אותם לשלול חידושים מדעיים שהאסלאם תמיד קיבל בברכה, וחשפה אותם לסתירות פנימיות רבות. לכן, התעמולה הוואהבית אינה מסוגלת לשכנע אף אדם באמצעות טיעונים רציונליים, והיא זוכה להצלחה רק בקרב בני אדם בורים, נחותים אינטלקטואליים ונמשכים לכסף ("ג'מוד פכרי דר תפכרי וואבית, אנהא רא דר גמראהי וזלאלת קראר דאדה אסת", 2013).

סתירות פנימיות נפוצות גם בקרב הסלפים-ג'האדיסטים. בעוד הם מתיימרים לחזור לאסלאם המקורי, בפועל תורתם היא חידוש (בדעה) מגונה וסטייה מדרכו של הנביא, שעבורו כל מוסלמי שהצהיר את הכרזת האמונה (שהאדה) לא יכול היה להיחשב לכופר ("אל-מית'אק אל-עלמי: אל-מא'תמר אל-עאלמי לל-תיאראת אל-מתשדדה ואל-תכפיריה מן וג'הת נטר עלמא' אל-אסלאם", 2012). המשמעות ברורה: לא זו בלבד שהסלפים-ג'האדיסטים המציאו נוהגים חדשים שאין להם שום תקדים באסלאם הנורמטיבי, הם גם שקרנים וצבועים כשהם מתיימרים ללכת בעקבות ראשוני האסלאם. בניגוד לקנאות הסלפית-ג'האדיסטית,

גם בקריאה הפופולרית "יא אאל סעוד יא אליהוד" (הו בני משפחת סעוד, הו היהודים), שהושמע בכינוסים אנטי-הוואביים רבים, וכן בכינוי "אל-סעיין" המחבר את השם סעוד עם ציון (צהיון) (קאסמי, 2016). הקישור בין האויבים ההיסטוריים הוואבים והיהודים נועד להעצים את אופיים המרושע ולהסביר את שנאתם לשיעה כמעין נקמה מאוחרת על התבוסות שהיהודים נחלו בעבר, אך גם כבסיס לאמונה שסופה של הציונות יהיה כסופם של אותם יהודים מימי הנביא.

הקישור בין האויבים ההיסטוריים הוואבים והיהודים נועד להעצים את אופיים המרושע ולהסביר את שנאתם לשיעה כמעין נקמה מאוחרת על התבוסות שהיהודים נחלו בעבר, אך גם כבסיס לאמונה שסופה של הציונות יהיה כסופם של אותם יהודים מימי הנביא.

הצגתם של הארגונים התכפיריים כתוצר של מזימה מערבית הייתה למוטיב נפוץ בנאומיו של ח'אמנאי. הוא טען כי אף שהגישה התכפירית אינה חדשה ויש לה רקע היסטורי רב שנים, הרי "הארגונים הפושעים כמו אל-קאעדה ודאע"ש נוצרו ונבראו" על ידי האויבים האימפריאליסטים – אמריקה, בריטניה והמשטר הציוני – במטרה לשסות עמים אלה באלה. לזרם התכפירי חזות אסלאמית, אך בפועל הארגונים הללו והמשטרים התומכים בהם (כלומר הסעודים) פועלים בשירותם של האמריקאים, האימפריאליסטים האירופים והציונים. דוברי המשטר הסבירו כי מטרתם של המערב בהקמתם של הקבוצות התכפיריות הייתה "להרוס את הדימוי האמיתי של האסלאם", להחליש את האומה האסלאמית ולהילחם ב"התעוררות האסלאמית". דאע"ש גם שימש להסיט את תשומת ליבו של העולם מהפושעים שביצעו האמריקאים והציונים נגד המוסלמים (מסלחזאדה, 2014; "עלתי חמלה" דאע"ש בה עיראק אין ברהיי זמאני צ'יסת?", 2014). האשמות אלו אפשרו לח'אמנאי להציג את איראן והשיעה כניגוד המוחלט החיובי של הזרם התכפירי, ומכאן גם ההסבר לעוינות התכפירית נגדם.

בעוד שח'אמנאי האשים את ארצות הברית בהקמת דאע"ש, אנשי דת לא מעטים האשימו את ישראל בהקמתו ותיארו את דאע"ש כ"פרויקט ציוני". דוברים אחרים הצביעו על "המהות האמריקאית-ציונית" של הקבוצות התכפיריות, התואמת את הגישה הציונית לפגוע במאמציה של איראן לקדם את האחדות בין המוסלמים. אכזריותו של דאע"ש נגד המוסלמים, שאין לה כל בסיס במסורת של האסלאם, של הנצרות או של

אויבי השיעה – היהודים והמערב

אחד הכלים הרטוריים היעילים בוויכוחים פנים-אסלאמיים היה מאז ומתמיד זיהוי של היריב הפנימי עם גורם חיצוני, בעיקר היהודים, ובעת המודרנית גם המערב. לדברי החוקר סטיבן וסרסטרום (Steven Wasserstrom), קשה למצוא זרם סוטה מוסלמי שלא זוהה בזמן זה או אחר עם יהודי כמי שייסד אותו (Wasserstrom, 2014, p. 157). ייחוס מוצא יהודי לזרמים הלא-אורתודוקסיים פטר את המוסלמים "האמיתיים" מהאחריות לסכסוכים הפנימיים שפגעו באסלאם. בה בעת הוא השפיל את ה"סוטים" בכך שקשר אותם עם גורם חיצוני בזוי – גם ייחד אותם וגם השמיץ את היהודים כאויבי האסלאם. השיעים עצמם היו קורבן להאשמות אלה מצד סונים במהלך ההיסטוריה (Wasserstrom, 2014, p. 158), ועתה הם הפנו האשמות דומות נגד יריביהם הוואבים והסלפים-ג'האדיסטים. הגישה הזו שיקפה גם את הנטייה הרווחת לתאוריות קונספירציה בתרבות הפוליטית הערבית והאיראנית, המסבירה מציאות מורכבת וקשה לקבלה על ידי ייחוסה לכוחות נסתרים רבי עוצמה.

על פי הנרטיב השיעי, הבריטים השתילו את "הגידול הסרטי" הוואבי באזור כחלק מתוכנית-העל האימפריאליסטית נגד האסלאם. מרכיב מרכזי בתוכנית הבריטית להשתלט על המפרץ הפרסי היה שבירת האחדות האסלאמית על ידי עידוד מרידות באימפריה העות'מאנית ופגיעה בדו"קים ההרמוני בין הסונה לשיעה, וסוכניהם מצאו במוחמד בן עבד אל-והאב משתף פעולה וכלי ראוי למימוש המזימה ("והאבית דר ח'דמת דשמנאן-י אסלאם", "ל"ת; "אהדאף-י אנגליס אז אפארינשי פרקה-י והאבית", "ל"ת). שיתוף הפעולה הבריטי-והאבי הגיע לשיאו בתקופתו של מייסד הממלכה הסעודית המודרנית עבד אל-עזיז אבן סעוד (נפטר 1954), ושיאה היה בהסכמתו למסור את פלסטין ליהודים. עבד אל-עזיז נמנע מסיוע למרד הפלסטיני ב-1936 וסירב לשלוח את צבאו נגד הציונים ב-1948, והם בתמורה סייעו לו לכבוש את כל חצי האי ערב ("אסטרטגיית אאל סעוד דר בארה-י רז'ים-י צהיוניסתי", 2015; "ח'אנת-י אאל סעוד לפלסטין ואל-מסלמין", "ל"ת). חמור מכך, הדוברים השיעים גילו כי מוצאם של מוחמד אבן עבד אל-והאב ושל השושלת הסעודית הוא בעצם יהודי. על פי גרסה אחת, מוצא משפחת סעוד היה מהשבט היהודי בנו-קינוקאע שלחם בנביא מוחמד במדינה, ולפי הגרסה השנייה אבותיהם היו מתושבי נאות המדבר ח'יבר שהובסו על ידי עלי, אבי השיעה, בשנת 628 ("אסטרטגיית אאל סעוד דר בארה-י רז'ים-י צהיוניסתי", 2015; "ח'אנת-י אאל סעוד לפלסטין ואל-מסלמין", "ל"ת). הקשר היהודי התבטא

הדרת התכפירים מתחומי האסלאם

הצגתם של התכפירים כיצירי כפיהם של המערב והציונים שימשה אמצעי אידיאולוגי חריף יותר נגדם – הוצאתם לחלוטין מגדרי האסלאם. מכאן שיראזי, לדוגמה, יצר ניגוד בין האסלאם האמיתי המבוסס על "תפילה והתמסרות לאלוהים הרחמן והרחום" לבין הדת התכפירית המבוססת של שפיכות דמים, הרס והטלת אימה. הדת הזו, הוא קבע, אינה אסלאם. במהלך הוועידה נגד הקיצוניות הדתית שהתקיימה ב-2016 הוא הצהיר כי התכפירים אינם סונים או שיעים, אלא זרם פוליטי שאין לו כל קשר לשני הזרמים החשובים באסלאם. כל אנשי הדת באסלאם, הוסיף בהקשר אחר, חייבים לעמוד יחד ולאשר שהוואהבים אינם מוסלמים ואין להם דבר וחצי דבר עם האסלאם ("אל-אליאת אל-מנאסבה פי מואג'הת אל-תיאראת אל-תכפיריה, ארא' אל-מרג'ע מכארם שיראזי").

ח'אמנאי השתמש בכלי רטורי אחר להדרת התכפירים כאשר אימץ את המונח "ג'אהליה החדשה", שאותו טבע ההוגה הסוני-פקיסטני אבו אעלא מודודי והפיץ ההוגה המצרי הסלפי סיד קטב, והחיל אותו על התנהלותם של התכפירים. במקור תיאר המונח חברות מוסלמיות שלא חיו עוד לפי חוקי ההלכה האסלאמית, ולפיכך חזרו כביכול לתקופת הברבריות והבערות שקדמה לאסלאם. ח'אמנאי הבלית את המשמעות המקורית של המונח ג'אהליה (ברבריות) כאשר הדגיש את התפשטות "האכזריות" "הברוטליות" ו"מעשי ההרג חסרי המעצורים" של הזרם התכפירי. הוא הציג את ג'אהליה המודרנית כגרועה יותר מהתופעה ההיסטורית, לא רק בשל השימוש בכלי נשק קטלניים מודרניים אלא גם מפני שהארגונים הסלפיים-ג'אהדיסטיים חסרים אותם מעצורים מוסריים, שאפילו "עובדי האלילים של מכה" כיבדו בתקופת חייו של הנביא. כך למשל, "עובדי האלילים של מכה" לא לחמו במהלך חודש הרמדאן הקדוש, בעוד ששורשיהם המודרניים הפרו אפילו את העיקרון הבסיסי הזה ("השיארה באיד בא ג'אהלית מדרן מקאבלה כרד", 2015).

ההשוואה בין הסלפים-ג'אהדיסטים לבין הערבים הפגאנים והטענה כי התנהלותם הוציאה אותם מגדרי האסלאם הן שוות ערך להגדרתם ככופרים, ומהוות הצדקה להכרזת מלחמת קודש (ג'האד) נגדם. העיתון ג'מהורי אסלאמי המקורב למכללות הדת בקום אף הפציר באנשי הדת מהזרמים האסלאמיים השונים להוציא פסק הלכה משותף, המגדיר את הזרם התכפירי כזרם כופר ואשר יגדיר בפירוט מה דינים של "אלה שפנו לנשק התכפיר" (סביון ועמיתיה, 2014).

כל דת אחרת, נובעת מהתורה ומהתלמוד היהודיים. דאע"ש מיישם את מה שהציונים ציוו אך לא הצליחו לבצע, הם קבעו ("דאעש פרצ'מדאראן'י סיה-פוש א'חר אל-זמאן"? 2014; "אהדאף פרז'ה-י צהיוניסטי-י דאעש צ'ה בוד"? 2017). סוכנות הידיעות 'משרק', המזוהה עם משמרות המהפכה, אימצה את הטענה שמנהיג דאע"ש אבו בכר אל-בגדאדי היה למעשה קצין מוסד ישראלי בשם שמעון אילות ("טרנס טודי: רהברי-י דאעש יהודי וג'אסוס מוסד אסת", 2014). בהסתמך על סיפור זה העניקה סוכנות הידיעות איסנ"א באמצעות משחק מילים בערבית משמעות חדשה לשם דאע"ש "מדינת ישראל של עיראק וסוריה" (דולתי אסראא'ילי עיראק ושאם) "דאע"ש נגאהבאן'י אסראא'יל: אסראא'יל דאעשי דגאר", 2014).

העלאת המשולש סלפים, ציונים ומערב חשפה חילוקי דעות בין הדוברים השיעים השונים לגבי זהותו של האיום הגדול ביותר על האסלאם. אתר השאלות והתשובות הרשמי בנושאי הלכה ה-Islamquest הודה שהיהודים היו האויב הגרוע ביותר בראשית ימי האסלאם, אך בימינו הוואהבים עולים עליהם בסכנה ("בזרגתרינ'י דשמנ'י אידיאולוז'י-י אסלאם, אמריכא אסת, יא אנגליס, יא והאביאן וסלפיאן"? 2014). ואילו הודעת הסיכום של הוועידה נגד הקיצוניים העמידה את התכפירים בשורה אחת עם האויבים החיצוניים, כלומר ארצות הברית והציונים ("אל-מית'אק אל-עלמי", 2012). ח'אמנאי מצידו הציב את הזרם התכפירי בהקשר הרחב יותר של האיומים ההיסטוריים שבפניהם ניצב האסלאם. לפיכך הוא הגיע למסקנה שונה כאשר טען כי אף שהזרם התכפירי והוואהבים נלחמים באיראן ובשיעה ואף ביצעו פשעים חמורים, הם אינם "האויב העיקרי" של האסלאם. האויב הזה הוא מי שהגה, הקים, מימן והסית אותם, ויצר קרע בין "הקבוצות חסרות הידע וההבנה הללו ובין האומה האיראנית המדוכאה", ואויב זה הוא בראש ובראשונה המערב והאמריקאים בראשו ("השדאר'י רהבר מעט'ם-י אנקלאב אסלאמי נסבת בה ח'טרי-י בזרג'י ג'ריאנהא-י תכפירי", 2014). ההיגיון שהנחה את ח'אמנאי היה ברור. הוואהבים והסלפים-ג'אהדיסטים הורגים בשיעים, אך הם אינם יכולים להביס את השיעה או את איראן, ורעיונותיהם אינם מושכים את הצעירים באיראן. לעומת זאת, אף על פי שח'אמנאי האמין כי תבוסתו ההיסטורית של המערב בטווח הארוך היא בלתי נמנעת, הוא היה מודאג הרבה יותר מכוח המשיכה של תרבות המערב בקרב הצעירים ומהסכנה הטמונה בה לעצם קיומם של הרעיון והמשטר האסלאמיים.

נגד הסלפים ג'האדיסטים, אולם הוא המשיך לקרוא למאבק כולל נגדם. ח'אמנאי הגדיר את דאע"ש כ"גידול סרטני" שנוצר על ידי האויבים – דימוי שבו השתמש נגד ישראל, המצביע לא רק על הדמיון בין שני אויביה של השיעה אלא גם, בהתחשב בטיפול היעיל היחידי נגד גידולים סרטניים, על הסוף הראוי לשניהם (Bringing U.S. to Its Knees, in the Region, is a Miracle of the Islamic Revolution", 2017). הצהרות אלה, שחרגו מהקו השיעי המסורתי בגלל תחושת האיום שהציב דאע"ש, היוו במידה רבה סגירת מעגל היסטורי, כאשר שיח דתי שיעי שהונע במקורו מתוך חשש להדרת השיעים מהאסלאם הסתיים בהכרזה על היריב הוואהאבי-סלפי כאויב אנטי-אסלאמי שיש להילחם בו ולהשמידו.

העצמתו של ציר ההתנגדות השיעי-איראני הייתה גורם כבד משקל בהחלטתן של מדינת האמירויות ושל בחריין בקיץ 2020 לנרמל את יחסיהן עם ישראל, כדי לשפר את מאזן הכוח האסטרטגי באזור, ובמפרץ הפרסי בפרט.

סיכום

עליית משקלו של העימות הסוני-שיעי במסגרת מכלול אירועי האביב הערבי פגעה מאוד בשאיפותיה של איראן לבסס את עצמה כמנהיגת העולם המוסלמי, בהסכמתו של הרוב הסוני. הצורך לצמצם למינימום את נזקי השסע הסוני-שיעי חייב את מנהיגי השיעה, ואיראן בראשם, לשכלל מספר דרכי תגובה אידיאולוגיות ופוליטיות. חלק מהתגובות, בעיקר ביטול פרקטיקות אנטי-סוניות, חייבו מאמץ נגד דפוסי פעולה שהיו מושרשים עמוק בשיעה, במיוחד העממית, ולא זכו להצלחה מלאה. התגובות גם חשפו את הפער בין הדוקטרינה והמדיניות של המשטר לבין זרמים של אסלאם עממי באיראן.

סוג התגובות השני, כלומר מתקפה על התפיסות וההתנהלות של הזרמים הוואהאבים והסלפיים-ג'האדיסטיים, שיקפו מצד אחד תחושת חרדה נוכח האיום הפיזי שזרמים אלה הציבו בפני השיעים בעיראק, לבנון ופקיסטן. מנגד, אופי המתקפה שיקף גם ביטחון עצמי, בעיקר אצל האיראנים, במקום הקו השיעי המתגונן בעבר. מוטיב מרכזי בקו פעולה זה הטיל את האחריות לאיבה ולעימות העדתי בתוך האסלאם על אויבים חיצוניים, בראשם ארצות הברית והציונות, בניסיון ליצור חזית מוסלמית מאוחדת נגד האויב החיצוני. המוטיב השני הדגיש את הקרבה בין הזרם המרכזי בסונה לשיעה ואת העמדתם של הוואהאבים והסלפים-ג'האדיסטים כזרמים סוטים וכאויב משותף של כלל המוסלמים. גישה זו גם העמידה את השיעה

על אף זאת נמנעו אנשי הדת הבכירים מהוצאת פסק הלכה כזה, כנראה מתוך ניסיון העבר. במהלך ההיסטוריה נמנעו אנשי הדת השיעים מהכרזה על הסונים ככופרים, מפני שהבינו כי תהיה זו טעות מצידו של המיעוט לעורר את כעסו של הרוב, אם יפעלו בצורה זו. במקום זאת הם הציגו את הסונים כמוסלמים שטעו, ואשר יש למשוך אותם אל השיעה באמצעות הפצת המסרים השיעיים. נראה גם כי חששו שהכרזה על כפירה בהתבסס על דפוסי התנהגות עלולה להפוך לנשק נגד השיעה עצמה, כפי שהוואהאבים אכן עשו לשיעים.

מאחר שהסלפים-ג'האדיסטים לא שללו את הקוראן או את עיקרי האמונה האסלאמית הבסיסיים, סירבו אנשי הדת הסונים הבכירים, בראש ובראשונה מוסד אל-אזהר במצרים, להכריז עליהם ככופרים, אף על פי שגינו את מעשיהם (Gabra, 2016). אנשי הדת השיעים נהגו כמותם, כנראה מתוך חשש שהכרזה כזו תפגע במאמציהם לגבש ברית עם הזרם הסוני המרכזי נגד הארגונים הללו ותותיר אותם לבדם בעימות נגד אותם ארגונים. במקום זאת הם העדיפו את השימוש במונח המחייב פחות "לא-מוסלמים", כלומר אלה שלא היו אף פעם מוסלמים והם ניצבים מחוץ לגבולות האסלאם – גישה שאפשרה לשיעים לקרוא לג'האד נגדם. ראוי לציין כי הם נקטו קו דומה נגד סדאם חוסיין לאחר שעיראק פלשה לאיראן בשנת 1981, כאשר הגדירו אותו כטאע'ות, כלומר שליט ערץ עובד אלילים, ובכך עקפו את האיסור האסלאמי על הכרזת ג'האד נגד מוסלמים (Gielsing, 1999, p. 44; 76).

איתוללה כאט'ם האירי היה הראשון אשר הוציא פסק הלכה ב־18 בנובמבר 2013, שבו הגדיר את מלחמתו של חזבאללה הלבנוני נגד הכוחות הסוניים המורדים בסוריה כעימות בין הגנה על האסלאם לבין כפירה, או במילים אחרות כמצווה דתית (אסטרטגית אאל סעוד דר בארה'י רז'ים-ציוניסטי, 2015). ביוני 2014, לאחר כיבוש מוצול בידי דאע"ש, הוציא האיתוללה עלי סיסתאני, גדול חכמי ההלכה השיעים בעיראק, פסק הלכה הקורא לכל הגברים הכשירים להתגייס לצורך המאבק ב"טרוריסטים" של דאע"ש כדי להגן על אדמת עיראק, על האומה האסלאמית ועל קודשי הדת. פסק ההלכה שלו קבע כי בהתאם לחוקי הג'האד, כל מי שייהרג בקרב נגד דאע"ש ייחשב לשהיד. מקתדא צדר ממנהיגי השיעה העיראקית, שמעמדו הדתי היה נמוך בהרבה בהשוואה לסיסתאני, הלך בעקבותיו והוציא פסק הלכה דומה כעבור כמה חודשים ("איתוללה סיסתאני פתאוי ג'האד צאדר כרד", 2014; "פתאוי ג'האד מקתדא צדר עליהי דאעש", 2014). ח'אמנאי אומנם לא פרסם פסק הלכה רשמי המכריז על ג'האד

בעתיד הנראה לעין, במידה רבה יותר מאשר הצהרותיה המתחסדות של איראן על אחדות אסלאמית.

פרופסור מאיר ליטבק הוא מרצה בכיר בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב וראש החוג בשנים 2018–2020.

מקורות

סביון, א', מנשרוף, י', ח'ראזי, א' ולהט, י' (2014, 17 בפברואר). איראן קוראת לתגובה אלימה נגד סעודיה. ממר"י. <http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/item/3581?org.il/cgi-webaxy/item>
 אאל סעוד יהוד וינתסבון אלא בני קינוקאע (ל"ת) <http://aljamahir.amuntada.com/t27969-topic>
 אהדאף פרוז'ה'י צהיוניסתי'י דאעש צ'ה בוד? (2017, 21 בספטמבר). <https://www.yjc.ir/fa/news/6329019>
 אהדאף'י אנגליס אז אפארניש'י פרקה'י והאבית (ל"ת) Political Studies Research Institute, Tehran <http://bcir.pchi.ir/show.php?page=contents&id=9619>
 איתוללה מכארם שיראזי: תכפיריה בזרגתרין'י תהדיד בראי ג'האן'י אסלאם הסתנד (2015, 5 בספטמבר). <https://www.mehrnews.com/news/3770245>
 איתוללה מכארם שיראזי: עלמא'י אסלאם בצדאי'י בולנד אז תכפיר בראא'ת ג'ו'נד (2016, 28 בינואר 2016). <http://hajj.ir/84/65199>
 איתוללה סיסתאני פתוא'י ג'האד צאדר כרד (2014, 13 ביוני). <https://hawzah.net/fa/News/View/97209>
 אל-אליאת אל-מנאסבה פי מואג'ה'ת אל-תיאראת אל-תכפיריה, ארא' אל-מרג'ע מכארם שיראזי. (2016, 17 בספטמבר). <https://www.makarem.ir/main.aspx?lid=2&typeinfo=1&catid=45227&pageindex=0&mid=394969>
 אל-מית'אק אל-עלמי: אל-מא'תמר אל-עאלמי לל-תיאראת אל-מתשדדה ואל-תכפיריה מן ג'ה'ת נטר' עלמא' אל-אסלאם (2012, 21 בנובמבר) <http://dinpajooan.com/ararticle13102.html>
 אמכאן נדארד אסלאם ואקעי זבאלאה מת'ל דאעש תוליד כנד (2015, 7 בדצמבר). <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/09/16/936971>
 אסטרטג'ית אאל סעוד דר בארה'י רז'ים'י צהיוניסתי (2015, 23 ביולי). <https://www.teribon.ir/archives/267190>
 בזרגתרין'י דשמן'י אידיאולוג'י'י אסלאם, אמריכא אסת, יא אנגליס, יא והאביאן וסלפ'יאן? (2014, 19 במאי). <http://www.islamquest.net/fa/archive/question/fa29589>
 ג'מוד פכרי דר תפכרי' והאבית, אנהא רא דר גמראהי וזלאלת קראר דאדה אסת (2013, 6 בנובמבר). <https://www.farsnews.ir/news/13920813000982/جمود-فكري-وهابيت-را-در-گمراهي-و-ضلالت-قرا-داده-است>
 דאעש נגאהבאן'י אסראא'יל: אסראא'יל דאעשי דגאר (2014, 6 באוגוסט). <http://www.shia-news.com/fa/news/76416>
 דאעש פרצ' מדאראן'י סיה'י פוש א'חר אל-זמאן? (2014, 9 בספטמבר). <https://article.tebyan.net/284586>
 דאעש צ'הרה'י דגאר והאבית (ל"ת). <https://www.andisheqom.com/fa/Article/view/1100078/داعش-چهره-ديگر-وهابيت>
 דידיגאה'י מראג'ע תקליד'י שיעה דר בארה'י אעמאלי'י ח'ראפ'י רוז נהם רביע אל-אול (2013, 21 בינואר). <http://www.irna.ir/fa/News/80508765>
 דידיגאה'י מראג'ע תקליד'י שיעה דר בארה'י ח'ראפ'י'י בנאם'י עיד אל-זהרא' (2013, 8 בפברואר).

כנציגה האולטימטיבית של ה"אסלאם הטהור". גם פה בלט המאמץ לזהות את האויב הפנים-אסלאמי עם האויבים החיצוניים, להציגו כיציר כפיהם וכמי שמשרת את האינטרסים של האויבים החיצוניים. בהקשר זה ראוי לציין את הייחוס של מוצא יהודי לאויב המוסלמי הפנימי. שיוא של מאמץ זה הוא הצגתם של האויבים האלה ככופרים באסלאם, ולפיכך יש הצדקה בהכרזת ג'האד נגדם במגמה להביא לתבוסתם וחיסולם. בכך השלימו השיעים מעגל היסטורי, ממיעוט המתגונן מול הצגתו ככופר להעמדת עצמם כמייצגי האסלאם הטהור, המנהיגים את המאמץ הצבאי והאידיאולוגי להילחם באויבי האסלאם הפנימיים.

העצמתו של ציר ההתנגדות השיעי-איראני הייתה גורם כבד משקל בהחלטתן של מדינת האמירויות ושל בחריין בקיץ 2020 לנרמל את יחסיהן עם ישראל, כדי לשפר את מאזן הכוח האסטרטגי באזור, ובמפרץ הפרסי בפרט. זאת למרות שהן נזהרו שלא להציג בפומבי את המהלך כמכוון נגד איראן ונגד השיעה. אולם כוונתן היתה ברורה לאיראן ולפיכך היא הגיבה בחריפות, תוך שהיא נזהרת שלא להתייחס לעימות הסוני-שיעי אלא להציג את עצמה כמגינת האינטרסים של הפלסטינים ושל כלל המוסלמים. בנאומו ב-1 בספטמבר 2020 גינה ח'אמנאי את ההחלטה כ"בגידה בעולם האסלאם" והביע את ביטחונו כי הבגידה לא תחזיק מעמד זמן רב (Al-Monitor, 2020). משרד החוץ האיראני, שהיה בוטה יותר, גינה את ההסכם עם ישראל כ"טפשות אסטרטגית" שרק תגביר את ההתנגדות לישראל. דובר משרד החוץ אף ניבא כי "שפיכת דמם הבלתי צודקת של הפלסטינים לאורך שבעת העשורים האחרונים של כיבוש ישראלי (כלומר מאז 1948) תשיג במוקדם או במאוחר את אלה הבוגדים בעניין הפלסטיני". ראש מטה הכוחות המזוינים הגנרל מוחמד באקרי חשף חלקית את החשש האיראני כאשר הזהיר את מדינת איחוד האמירויות כי איראן לא תסבול כל פגיעה בביטחונה, ולו הקטנה ביותר, כתוצאה מהמהלך הזה, וכי היא תטיל על איחוד האמירויות את מלוא האחריות לכך ("רא'יס סתאד כל נירוהאי מסלח איראן אשכארא אמאראת רא תהדיד כרד", 2020). עם זאת, הדוברים האיראנים השונים לא פירוטו מה בכוונתה של איראן לעשות כדי להכשיל את נרמול היחסים, כחלק מגישתו הזהירה של ח'אמנאי בניהול מדיניות החוץ.

בעיקרו של דבר, תמיכתה הגלויה של איראן במעשי הדיכוי האכזריים של המשטר הסורי נגד האוכלוסיה האזרחית, הסונית ברובה, וכן תמיכתה במיליציות השיעיות בעיראק, הנוהגות ביד קשה בעיראק, ובחות'ים בתימן היווים טילים על ערב הסעודית, משפיעה על העמקת השסע הדתי בין הסונים לשיעים בעולם הערבי

- פארס: אג'דאדי אאל סעוד יהודיאן ח'יבר הסתנד (2015, 29 במארס).
<http://www.parsine.com/fa/news/232655/>
 פתואי-ג'האד מקתדא צדר עליה-דאעש. (4102, 11 בדצמבר)
<http://www.trt.net.tr/persian/mntqh/2014/12/11/ftwy-jhd-mqtdy-sdr-lyh-d-sh-14>
 צ'הונגניי שכל גיריי והאבית ותפוזותי אן בא אהלי-סנת (2 ביוני).
<https://rasekhoon.net/article/show/903822>
 קאסמי, צאלח (2016). אאל סעיון: תא'ריח צ'ה פידאיש וג'נאית אאל סעוד. סלמאן פאכ.
 רא'ס סתאד כל נירוהאי מסלח איראן אשכארא אמאראת רא תהדיד כרד (2020, 16 באוגוסט).
<https://www.dw.com/fa-ir/iran-ashkar-amar-at-atehdid-kard/a-54586755>
 רג'אי בורוג'ני, מוחמד עלי (2015, 26 ביוני). עקל-גריזי ועדאלת-סתניזי והאבית דר תקאבל בא עקל-גריזי ועדאלת-ג'ויי מעתזלה.
<http://maliradjaee.blogfa.com/post/66>
 רוחאני: רז'ים צהיוניסטי וח'ונריזאן מנטקה בה זודי גרפתאר יא'ס ח'ואהנד שד (2016, 15 בדצמבר).
<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/09/25/1268404/>
 רפסנג'אני: לען אל-צחאבה ואחפתאל במקתל אל-ח'ליפה עמר אוצלנא אלא דאעש (2014, 10 בנובמבר). אל-קדס (לונדון).
 שבהתהא ותפוזותהאי תפכרי דאעש בא והבאית צ'יסת? (2014, 19 ביולי).
<https://www.mashreghehnews.ir/news/325090>
 תכפיריהא נמאדי עיניי אנחראף-י ספיאני הסתנד (2014, 15 ביוני).
<https://kurdistan.iqna.ir/fa/news/1417890/>
 نماد-عینی-انحراف-سفیانی-هستند
 Al-Monitor staff (2020, September 1). Khamenei blasts Emirati 'treason' against Muslims after Israel deal.
<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/09/iran-khamenei-emirati-treason-israel-dea-uae-islamic-world.html#ixzz6kp4sKaek>
 Baghdad Launches Air Strikes on Insurgents in Mosul (2014, June 12). *Financial Times*. June 12, 2014,
<https://www.ft.com/content/09bf97c2-f200-11e3-9015-00144feabdc0>
 Bringing U.S. to its knees, in the region, is a miracle of the Islamic revolution. (2017, November 22). <http://english.khamenei.ir/news/5289/Bringing-U-S-to-its-knees-in-the-region-is-a-miracle-of-the-revolution>
 Gabra, M. (2016). The Ideological Extremism of Al-Azhar. Fikra Forum. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/ideological-extremism-al-azhar>
 Gieling, S. (1999). *Religion and war in revolutionary Iran*. I.B. Tauris.
 Iran's Intelligence Ministry Bans Anti-Sunni celebrations (2014, September). *Al-Sharq al-Awsat*.
<http://english.aawsat.com/2014/09/article55336253/irans-intelligence-ministry-bans-anti-sunni-celebrations>
 Supreme leader's full speech in international congress. (2014, November 26). <http://www.miu-lb.org/details.php?id=591&cid=484>
 Wasserstrom, S. (2014). *Between Muslim and Jew: The Problem of Symbiosis under Early Islam*. Princeton University Press.
 دیدگاه-<https://www.farsnews.ir/news/13911030001465/>
 مراجع-تقليد-شیعه-در-بار-مخبر-افه-ای-به-نام-عبدالزهر-فیلم
 השדאריי רהבר מעט'ם-י אנקלאב אסלאמי נסבת בה ח'טריי בזרגי ג'ריאנהאי תכפירי (2014, 29 בדצמבר).
<https://www.isna.ir/news/92102916491>
 השיאנהא באיד בא ג'אהלית מדרן מקאבלה כרד (2015, 16 במאי).
<http://farsi.khamenei.ir/video-content?id=29735>
 והאבית דר ח'דמת דשמנאן אסלאם (ל"ת).
<http://almazhab.org/?p=282>
 וחדת אז מנט'ריי רהברי מעט'ם-י אנקלאב (2014, 14 בינואר). IRNA.
<http://www.irna.ir/fa/News/80993797>
 וטרנס טודי: רהברי דאעש יהודי וג'אסוס מוסד אסת (2014, 7 באוגוסט).
<https://www.mashreghehnews.ir/news/333465/>
 ش-عادر-يهر-تسا-داسو-مس-وساجو-ي-نو-په
 ח'אמנאי: לא חרב בין אל-סנה ואל-שיעה. (2014, 29 ביוני). אל.אפ.
<http://www.elaph.com/Web/News/2014/6/918323.html#sthash.ZnyYnpPNh.dpuf>
 חוסיני קוזיני, סייד מוחמד (2013). והאבית אז מנט'ריי עקל ושרע. מאססטי תחיקאטי חזרת'י ולי עצר.
 ח'יאנטי-אל סעוד לפלסטין ואל-מסלמין (ל"ת).
<https://www.youtube.com/watch?v=WlluzFtH1NI>
 מסלחזאדה, מצטפא (2014, 29 בספטמבר). דאע'ש שיעה רא דשמני אצליי ח'וד מידאנד.
<https://www.farsnews.ir/13930705001759/amp>
 מצטפא, אחמד ועלא' חסן מצטפא (2016, 2 ביולי). ג'נבשהאי אנקלאב וג'ריאנאטי תכפירי ותוריסטי. ג'ואן איראני.
<https://khabarfarsi.com/u/22640089>
 נגאהי בה אבעאדי מח'תלף קונגרהי ג'האניי ג'ריאנהא אפראטי ותכפירי אז דידגאהי עלמא'י אסלאם (2014, 23 בנובמבר).
<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13930901000989>
 עלי יונסי: אקליתאה באיד אסתאנדאר ופרמאנדאר ווזיר שוונד (2013, 13 באוקטובר).
<http://www.entekhab.ir/fa/news/132846>
 נהם רביע אל-אוול ג'שני אע'אדי אמאמתי אמאם אל-זמאן יא ג'שני עיד אל-זהרא' (2013, 30 בינואר)
<https://www.ilna.ir/97/023832/بخش-مناسبت-های-مذهبی-نهم-ربیع-الاول-جشن-آغاز-امامت-امام-زمان-یا-جشن-عبدالزهر>
 נהם רביע אל-אוול רודי ביעתי דובארה בא אמאם זמאן אסת (2015, 22 בדצמבר).
<https://www.farsnews.ir/news/13931010001385/>
 نهم-ربیع-الاول-روز-جیعتی-دوباره-امام-زمان-عج-است
 נט'ריי איתוללה בהג'ת דר בארהי ח'ראפאטי נהם רביע אל-אוול (2014, 11 בינואר).
<http://aghigh.ir/fa/news/19525>
 נט'ריי עלמא' ומראג'עי עט'אם בר וחדת מיאן שיעה וסני (2015, 4 בינואר).
<http://dana.ir/News/206483.html>
 ניסת בג'אי ברא'א אז דשמנאן א'א'מה חסאב אנהא רא בה ח'דא וגד'אר כנים (ל"ת)
<http://www.rahejanat.blogfa.com/post/32>
 נקדי בר פאסח'י אקא'רי רפסנג'אני בה יכאדעא' (2014, 17 בפברואר).
<http://ravanbakhsh.blogfa.com/post-42.aspx>
 סבחאני, ג'עפר (2009). אל-סלפיה: תאריח'ן, מפהומן והדפן. מואססת אמאם צאדק.
 עלתי חמלהי דאעש בה עיראק אין ברההי זמאני צ'יסת? (2014, 13 ביוני).
<http://adyannews.com/4573>